

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՐՏԱՅԱՅՏՉԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Յիշատակեցից նուագս ի յոգունց,

Իբր յանբաւ քազմութեանց ծովու կաթիլ մի առեալ
ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Բ. ՀԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԻ ԱՐՏԱՅԱՅՏՉԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Միջին դարերում գեղարուեստական խօսքի արուեստը հիմնականում պայմանաւորուած էր նարտասանական ձեւերի կիրառութեամբ: Որքան բոխ, հարուստ էւ քազմազան էին նարտասանական ձեւերը, այնքան բարձրարուեստ էր համարուում հեղինակի երկը: Պարզ, մատչելի ոնը համարժէք էր անարուեստ խօսքի: Սօղոում իմաստը, խրթին խորհուրդը, զարդարում շրջասոյթը դիտում էր որպէս բարձր ոնի եւ կիրթ նաշակի արտայայտութիւն: Նարեկացին հաւատարիմ է մնացել դարի նաշակին: Նա ստեղծել է «մի ոնը, ինքնատիպ լեզու, հարուստ ինքնահնար դարձուածներով եւ քառերի յաճախ ոնըրը եւ քազմիմաստ կիրառութեամբ»(1) - ինչպէս շատ ոնիշտ քնութագրել է Մ. Արեղեանը:

Հարտասանական հրահանգները Նարեկացին յիւրացրել է կրթութեամբ, քայց նարտասանական ձեւերի քազմերանգութեանը ոն հասել է ստեղծագործական փորձով ու տննանոմով: Նարեկացու քանաւոր խօսքը եւս պէտք է լինէր նարտասանօրէն անթերի: Գրաւոր խօսքի մէջ Նարեկացին հետամտել է մի սեւեռուն նպատակ՝ խօսքը դարձնել աւելի

յուզիչ եւ քնարական, միտքը՝ գեղեցիկ եւ արտայայտիչ: Ոնական տեսակետից, սակայն, Նարեկացու ստեղծագործութիւնը եւս քազմաշերտ է, ու, թէեւ, ոնա վսեմ ոնը հիմնականում ներդաշն է այս կամ այն ստեղծագործութեան ձեւին ու քովանդակութեանը, այնուհանդերձ, մանաւանդ ներքողներում, նկատելի է նարտասանական արուեստականութիւն:(2)

Հարտասանական հիմնական ձեւերը, ինչպէս յայտնի է, երեքն են՝ դիմում, հարց եւ քաջականչութիւն: Նարեկացին յաճախադէպ է օգտուել նարտասանական դիմումից, եւ դա քնական է, քանի որ աղօթքը, օրհնութիւնը, ներքողը, մաղթանքը, քարոզը, խնդրանքը ամենից առաջ ուղղուած ու յղուած են Աստծուն, Յիսուսին, աստուածամօրը, սրբերին, խաչին եւ այլն: Կարելոր չէ՝ դիմումն ուղղակի՞ է, թէ՞ դիմանոնարար: Կարելորը հաղորդակցութեան այն անմիջականութիւնն է, որ Նարեկացին ստեղծում է յուզական տարբեր ապրումներով: Դիմումի հնչերանգը կախուած է ոնա տրամադրութիւնից: Ներքողներում այդ տրամադրութիւնը հանդիսաւոր է, գուարթ ու տօնական, գանձերում՝ եւս, թէեւ

քարեխօսութիւն հայցելու դէպքում փոխուում է այդ տրամադրութիւնը, իսկ մատեանում տրամադրութիւնները խիստ այլազան են՝ նայած ում, ինչու եւ յանուն ինչի է դիմում: Մեղաւորի եւ յանցաւորի ինքնագիտակցութիւնը թախանձանքի, պաղատանքի, վշտի ու կարեկցանքի առանձնակի շեշտեր է հաղորդում մանաւանդ Աստծուն ուղղուած Նարեկացու դիմումներին: Նարեկացու համար հայրական խրատ չէր, դարի հրամայական իր հօր՝ Խոսրով Անձեւացու պատուիրանը՝ «Ահիւ եւ դողութեամբ կացցուք յաղօթս առաջի նորա» (3) եւ բնական է, որ բանաստեղծն էլ դիմէր Աստծուն. «Հոսմամբ արտասուացն, տուայտանաւ տխրութեամբ դիմացն եւ ես պաղատիմ վերջին հեծութեամբս՝ Տո՛ւր յուսահատելոյս գփաջալերութիւն մխիթարութեան գթած քո բանիդ» (Բան ԺԸ, ք):

Նարեկացին յանախ է դիմում իր անձին: Դա բնարական մեմախօսութիւն է՝ առիւնքնող անկեղծութեամբ, ազդու եւ դրամատիկ: Այդ մեմախօսութիւնը կարող է լինել ներքին լուռ ձայն, յանդիմանութիւն, ապաշավանք, երկնառաք մեղայական, գանգատ, սրտառուչ զրոյց, խոստովանութիւն, բայց միշտ էլ ներթափանցած ճշմարիտ բնարականութեամբ: Մեմախօսութիւն է Մատեանի ԽԵ գլուխը, որը սկսւում է այսպէս՝ «Եւ արդ, յոյս բարեաց տնկեալ ի սրտի, անձն իմ կործանեալ... «Խոստովան լեր քարեքարին Աստուծոյ գմտացդ՝ իբրեւ գգործոց»: Մտածած չարիքների ու մեղքերի՝ իբրեւ կատարուած գործերի ճնշող խոստովանութիւնից յետոյ, ասես խաւարն աւելի խտացնելու համար, Նարեկացին անցնում է արդէն իր խոհերի խոստովանութեանը, որոնք ոչ միայն մեղսածին են, այլեւ հոգեկործան: «Բարդե՛ա եւ դիզե՛ա անձինդ մեղապարտի բամբասանս յոգունս՝ Զոյոյն խոհերս քաղմամասնեայս,

անձն իմ կշտամբեալ, յոգնախթանդ բանիւ»: Եւ յաջորդում է այդ «քաղմամասնեա» խոհերի թուարկման շարքը՝ խորացող ողբերգականութեամբ: Բանաստեղծը կանգնել է անելանելի կացութեան առջեւ. նրան ոչինչ չի մնում այլեւս, եթէ ոչ միայն սոսկահար հարցնել ինքն իրեն. «Եւ արդ, զիա՞րդ քժշկեսցիս, անձն իմ եղկելի» եւ ապա կարդալ իր դատավճիռը. «Անձն իմ պարտական կրկին սատակման»: Բայց Աստուած գթասիրտ է, եւ բանաստեղծը դարձեալ յոյսով ու հաւատով հայեացքն ուղղում է նրան. «Այլ անխայե՛ա յիս ողորմածութեամբ, քարեգութ, կենդանի, Հգաւր, կամարար ...»:

Գրիգոր Նարեկացին առատօրէն օգտագործել է նաեւ ճարտասանական հարցը: Արտայայտչական այդ միջոցն այսօր էլ լայն շրջանառութիւն ունի խօսքի մէջ: Ճարտասանական հարցը, իբրեւ կանոն, պատասխանը պարունակում է իր մէջ: Հարցը տրւում է «ոչ թէ պատասխան ստանալու, այլ խօսքի յուզական շեշտուածութիւնը բարձրացնելու նպատակով» (4): Որքան էլ Նարեկացին համոզուած է, որ մարդասէր Աստծու համար չկայ աւելի մեծ խնամարկութիւն, քան մեղաւորի հոգու փրկութիւնը, այնուհանդերձ նա բարձրալին դիմում է հարցով, որ վարանման, կասկածի, տարակոյսի, տուայտանքի յոյգ է խառնում չասուած, բայց ենթադրելի պատասխանին, եւ հարցը հնչում է իբրեւ թախանձանք.

Արդեւ մոռացի՞ս գրաբերարելդ, ակնկալութիւն,

Անտեսեսցե՞ս գթասիրելդ, խնամող,
Այլայլեսցե՞ս գմարդասիրելդ, անփոփոխ,

Նահանջեսցե՞ս գկենագործելդ, անվախճան,

Թողուցո՞ւս գողորմութեանդ երջանիկ պտուղ,

Աղաւաղեսցե՞ս գփաղցրութեանդ

քարեշնորի ծաղիկը,

Անպատուեսցե՞ս զնիւթ պանծանաց
 փումդ եռխորեան,

Յեղանակեսցե՞ս գփառս հերաց փումդ
 քարձրութեան,

Ո՞չ պահեսցես զվայելչական զարդ
 պայծառութեան փումդ պսակի:

(Բան Բ, Ե)

Դժուար չէ նկատել, թե խօսքի
 արտայայտչականութիւնն ինչպէս է
 ուժեղանում ոչ միայն իրար համագոր-
 նարտասանական հարցերից, որոնք ասես
 ներքին հանգ են կազմում, այլեւ
 նարտասանական դիմումի ձեւերից, որոնք
 տողավերջին կանոնաւորապէս յաջորդում
 են իրար: Սա Նարեկացու արուեստի
 ամենաինքնատիպ գծերից մէկն է՝
 արտայայտչական մի միջոց զուգորդել
 մէկ այլ ձեւի հետ: Միւս ինքնատիպ գի-
 ծը, որ ակներեւ է բերուած հատուածից,
 նոյն մտքի ընդլայնումն է մօտ ու
 մերձիմաստ արտայայտութիւններով՝
 հիմնական գաղափարը յստակ դարձնելու
 նպատակով: Ծաւալուելու այս եղանակը
 թեւ յատուկ է միջնադարի հեղինակներին,
 բայց Նարեկացին այն հասցրել է
 չգերազանցուած կատարելութեան:

Ընդհանուրը որքան էլ կարեւոր,
 Նարեկացին անզուգական է նաեւ
 առանձին մանրամասների, նրբերանգների
 եւ տարբերութիւնների պատկերման մէջ:
 Ընդհանուրի եւ առանձինի այդ
 փոխադարձութիւնը մի տեսակ նման է
 ծառերի եւ անտառի յարաբերութեան:
 Ամբողջութեան մէջ նրբերանգները ձուլում
 են իրար, առանձին վերցրած՝ զարմացնում
 իրենց ուրոյն գեղեցկութեամբ: Այսպէս է
 գրուած, օրինակ, ԻԹ Գլխի Գ. հատու-
 ծը: Ճարտասանական հարցերը յաջորդում
 են իրար, եւ ամէն մի հարց թւում է
 մարդկային մի քնաւորութեան, անհա-
 տական մի նակատագրի քնութեամբ՝
 քացուելու լայն հնարաւորութիւններով:

Ընթերցողը շարունակում է քանաստեղ-
 ծին, խորհում, վերլուծում, լրացնում նրա
 միտքը, թափանցում ինքն իր հոգու
 խորքերը, զննում կեանքն ու մարդկանց:
 Նարեկացին այն ընդհանուր միտքն է
 արտայայտում, որ հանուր չարիքը
 ընկղմում է չփանում է Աստուածային
 կամքի լոյսի մէջ, ինչպէս թեթեւ մէզը
 արեգակի տապում: Այնուհետեւ չարիքը
 Նարեկացին մասնաւորում է անհատ առ
 անհատ, մարդ առ մարդ, առանձին-
 առանձին՝ նարտասանական հարցերի մի
 թուարկմամբ, որը կարող էր լինել
 յարակրկնութեան դասական նմոյշ: Ուղիղ
 փռասունչորս հարցերից եւ տալիս եմ
 միայն վերջին չորսը.

Ո՞վ ո՞ք ընդ պայծառ պատմութեանին
 փրձագգեաց եղեալ՝ եւ ոչ տխրեցաւ,

Ո՞վ ո՞ք զկեանս իւր կորոյս եւ ոչ
 արեան արտասուս երկնեաց,

Ո՞վ ո՞ք ընդ արկանեւեաց լուսոյ
 խաւար զգեցաւ եւ ոչ նուաղեցաւ,

Ո՞վ ո՞ք ի վերայ սգոյ սիրելոյ ոչ
 թառամեցաւ:

Սա Մատեանի ամենափնարական
 հատուածներից է, ուր յուզական ներգոր-
 ծութեան ուժը անմիջական օրէն
 պայմանաւորուած է նաեւ նարտասանական
 հարցերի հմուտ կիրառութիւնից:

Ճարտասանական քացականչութիւնը
 եւս խորթ չէ Նարեկացու ոգին:
 Արտայայտչական այդ ձեւը խօսքին
 յուզական ուժեղ երանգ հաղորդելուց
 քացի, միաժամանակ սրում է «ընթերցողի
 հետաքրքրութիւնը պատկերուող երեւոյթի
 կամ հոչակուող գաղափարի նկատմամբ»:(5)
 Բացականչութիւնը հոգեւոր երգի անբաժան
 տարրերից է, եւ Նարեկացին շարունակել
 է աւանդոյթը: Բացականչութեամբ է
 սկսում, օրինակ, յարութեան տաղերից
 մէկը.

Փա՛ռք Քրիստոսի ամենազաւր
 յարութեան ...

Հարտասանական քացականչութիւնը սովորաբար գուգորդում է ձայնարկութեան վա՛յ, աւա՛ղ, ո՛ր, ո՛վ, երանի՛, իցի՛ւ, օ՛շ, եւ այլն, որոնք արտայայտում են վշտի ու փստսանքի, ուրախութեան եւ զարմանքի, վարանման եւ այլ զգացական երանգներ: Նարեկացին ճարտասանական քացականչութիւնը երբեմն կիրառում է ճարտասանական դիմումի, ճարտասանական դիմումը՝ քացականչութեան փոխարէն՝ այսպէս.

Ո՛վ անմիտդ ի մտաւորաց,
Ո՛վ անհանճարդ յիմաստնոց ...
(Բան Ը, ք)

Ձայնարկութիւնների օգտագործման մէջ էլ Նարեկացին հաւատարիմ է մնում ծաւալուելու իր նախասիրութեանը: Կրկնութեան այդ յանախականութիւնը իր հերթին շեշտում է զգացմունքային ուժը: Այսպէս է գրուած, օրինակ, է գլխի գ հատուածը, ուր ճարտասանական քացականչութիւնները սկսւում են վա՛յ ձայնարկութեամբ՝ աստիճանաբար խտացնելով վախի, երկիւղի, սարսափի զգացողութիւնը: Հատուածը սկսւում է՝ «Վա՛յ անձինս մեղաւորի, զի զարարիչն իմ քարկացուցի» գղջման արտայայտութեամբ եւ աւարտւում է վերջին դատաստանի ձայնը լսելու հեռանկարով, որ սարսուռ է ազդում.

Վա՛յ ինձ առ ձայնին ահաւորութիւն
Դողացուցչաց եւ սարսափելեաց
քանից՝

Երկնաւոր քագաւորին վնռաւն
կնքելոյ,

Թէ՛ Ոչ գիտեմ գճեզ:

Մատենի այս հատուածի ազդեցութիւնը զգալի է մի շարք բանաստեղծների վրայ: Գրիգոր Մարաշեցին (12րդ դ.) գրել է ծաւալուն մի պոեմ, որ յայտնի է «Վայ գիրք» անունով, Առաքել Սիւնեցին «Աղամգրքի» մի ամբողջ գլուխ գրել է Նարեկացու անմիջական ազդեցութեամբ:

Ամփոփելով, պէտք է ասել, որ արտայայտամիջոցների իր կիրառութեամբ Նարեկացին միշտ էլ ձեռք է բերում իր նպատակը՝ ձգտելով հասնել առաւել յուզականութեամբ: Մի կողմից նա շարունակել է դասական հայ գրականութեան աւանդութիւնները, միւս կողմից՝ իրրեւ հանճարեղ բանաստեղծ ստեղծել է իր ինքնատիպ ու վսեմ ոճը՝ արտայայտչական միջոցների քարճարուեստ կիրառութեամբ:

ԱՂԲԻԻՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1.- Մ. Արեղեան, հ. Գ, էջ 613-615:
- 2.- Նոյն տեղում, էջ 582: «Հին ճառքի եւ ներդրանքների երկարաբան եւ արուեստակալ լիզուն ու նոռոմ արտայայտութիւնը - գրում է Մ. Արեղեանը - գտնում ենք եւ Նարեկացու մէջ»:
3. Խոսքով Անձեւացի, մեկնութիւն ժամկարգութեան, էջ 2:
4. էդ. Ջրբաշեան, Գրականութեան տեսութիւն, էջ 260:
- 3.- Նոյն տեղում, էջ 115:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

(շարունակելի)